

تصویر ۱۱-دخیل بستن به نخل،
ایبانه

بازتاب عاشورا در هنرهای محیطی

مرتضی افشاری *

چکیده

هنرهای جدید در زمره هنرهای محیطی، از انواع هنرهایی هستند که توجه قشر هنرمند، به ویژه قشر جوان را به خود جلب نموده است. این دسته از هنرها در ظاهر ریشه در جوامع غربی دارد و از ذهنیات هنرمندان آن جوامع برخاسته که با اشاعه آن در جوامع دیگر، علاقمندان خود را پیدا نموده است. در واقع ریشه و پایگاه اولیه آن هنرهابه کشورهای شرقی تعلق دارد، که غالباً ریشه در آداب و رسوم و فرهنگ آن‌ها داشته است و کماکان نیز ادامه دارد. هنر محیطی مربوط به مراسم عزاداری سیدالشهداء (ع) یکی از شاخه‌های هنر معاصر می باشد که همه ساله در کشور ایران به شکل‌های گوناگون اجرا می شود.

این مقاله از منظر هنرمندان محیطی امروزی به مراسم عاشورا پرداخته و بر این نکته نیز تاکید می کند که این دسته از هنرها، دارای سابقه طولانی بوده و خصوصیات هنرهای محیطی جوامع مختلف نیز متناسب با ویژگی‌های فرهنگی آن جوامع بوده است.

واژگان کلیدی

ایران اسلامی، عاشورا، فرهنگ، هنر محیطی، هنر نو، محرم.

* دانشجوی دکترای پژوهش هنردانشگاه شاهد و عضو هیات علمی دانشگاه شاهد

مقدمه :

ولی به دلیل همان عدم اطلاع و ریشه شناسی و بی علاقه‌گی هنرمندان به مطالعه در این زمینه ها، شاهد بروز و ظهور مجموعه ای از آثار تقلیدی می باشیم. درحالی که شکل گیری و به وجود آمدن این آثار ارتباط تنگاتنگی با هنجارها و ناهنجاری های هر جامعه داشته و اگر این ارتباط از بین برود ، آثار به وجود آمده را نمی توان در این حوزه قرار داد و این نکته ظریف و قابل توجه هنوز در ایران در نظر گرفته نمی شود .

هنرمندان محیطی در ایران به دلیل عدم توجه به ویژگی های زیر بنایی هنر نو به خاستگاه های این هنر در فرهنگ بومی خودمان تا حدودی از آن غافل مانده اند .

حال اگر از این منظر خوب نگاه کنیم درمی یابیم که در جامعه خودمان نوعی از هنرهای محیطی را داریم که به طور پیوسته از سال های دور تا به امروز با آن روبه رو می باشیم که همه ویژگی های لازم برای قرار گرفتن در این دسته از هنرها را دارا می باشند. حتی می توانیم بگوییم که پایه های اولیه هنرهای محیطی نیز برگرفته از همین نمونه های بصری است که تقلیدی نیز نمی باشد .

نمونه های بصری مراسم عزاداری سید الشهداء (ع) از جمله کارهای تصویری است که اگر از منظر هنرمندان محیطی امروزی به آن توجه کنیم، دارای تمام ویژگی های لازم برای این هنرمی باشد که متأسفانه هنوز با این دید به آن توجه خاص نشده است. برخی زمینه های هنری با موضوع عاشورا نیز دقیقاً از جمله هنرهای محیطی هستند که برگرفته از هنجارها و ناهنجارهای جامعه ما می باشد و نمونه های بصری آن تقلیدی نیست ، بلکه متناسب با اصل موضوع و مفهوم می باشد که می تواند دست مایه خوبی برای علاقمندان عرصه هنرهای محیطی به شمار رود.

یکی از مباحث مطرح و مورد توجه قشر جوان و به ویژه هنرمندان نسل جوان ، مقوله هنرهای جدید و تلاش در جهت همگامی و برقراری ارتباط با این بخش از عرصه هنر بوده و استقبال از برگزاری هنرهای جدید در هر شاخه از آن، نشان از این توجه داشته و شاید هم برای بعضی از افراد دغدغه ذهنی ایجاد کرده باشد. درسال های اخیر که عرصه تاخت و تاز علاقمندان و مقلدان هنر غرب در ایران باز بوده ، نه تنها آنچه را که به تصور روشنفکران هنر دوست و یا هنر دوستان روشنفکر از غافله

توجه هنرمندان و قشر جوان هنرمند در سال های اخیر به هنرهای جدید ، به گونه ای بوده که نیاز به بررسی دقیق و موشکافانه تر از ویژگی ها و ریشه های شکل گیری این دسته از هنرها را به وجود آورده است . در چند سال اخیر نیز در این راستا علاقمندانی در این حوزه اقدام به ترجمه کتب و تدوین مقالاتی کرده اند تا اطلاعات لازم و نقطه نظر اهل فن را به علاقمندان این هنرها انتقال دهند. اما این فعالیت ها نشانگر آن است که این حرکت ها یک اطلاع رسانی صرف بوده ، بدون این که ویژگی و علل شکل گیری هنرهای جدید مورد نقد و بررسی قرار گرفته و به نکات اصلی آن توجه شود .

در این میان با توجه به نبود یک دسته بندی خاص برای این شکل از هنر در ایران و عدم استقلال کامل آن از دیگر قالب های هنری ، مشاهده می شود به طور مثال در یک نمایشگاه نقاشی و در کنار آثار نقاشی نمونه هایی از این آثار به چشم می خورد. همان طور که جامعه هنری پذیرفته است که یک نمایشگاه از آثار نقاشی و گرافیک به صورت ترکیبی نباید ارائه شود، همین نگرش نیز باید در مورد هنرهای جدید اتفاق می افتاد. متأسفانه این نگاه و خط مشی در ابتدا وجود نداشته و عدم استقلال هنرهای جدید و ترکیب و نمایش آن با دیگر هنرها، موجب به وجود آمدن یک موضع منفی در برابر این دسته از آثار شده بود که بعضاً شاهد ارائه نظرهایی در درست یا غلط بودن این جریان های هنری بودیم. البته طرح این مباحث (غلط بودن یا درست بودن این هنرها) منتفی می باشد ، زیرا که این شاخه از هنر در دنیا ی امروز صاحب جایگاه خاص خود می باشد و نباید به شیوه ای عمل شود، تا این احساس به وجود آید که این هنر در مقابل هنر های دیگر قرار دارد و به شکلی ظریف در نفی و هجو هنرهای دیگر می کوشد! به هر حال، هنرهای جدید شکل جدیدی از هنر است که در جوامع مختلف با ساختارهای گوناگون بازتاب های خاص خود را دارد . اما در این میان ما شاهد گونه هایی تقلیدی از این هنرها در جامع خودمان می باشیم که به علت عدم اشراف کامل علاقمندان بر ساختار آن ، رواج پیدا کرده و در حال گسترش می باشد. اساساً تقلید در تضاد با اصل شکل گیری این دسته از آثار می باشد و روح کلی حاکم بر خلق این آثار با تقلید منافات دارد

تصویر ۱- شبیه اولیا و اشقیاء در مراسم عزاداری ایام محرم، شوشتر، دزفول، ۱۳۸۳

بیشتر برگرفته از رشد و تحولات صنعتی، اجتماعی و اقتصادی در آن جوامع توسعه یافته بود، تأثیر به سزائی در کشورهای درحال توسعه و کشورهای جهان سوم که به شکلی مبهوت این تحولات بودند، گذاشته است.

بی شک این امر اجتناب ناپذیر بود، زیرا علاوه بر دستاوردهای گوناگون آن جوامع که به کشورهایمانند کشور ما راه یافته محصولات و بازتاب های فرهنگی آن جوامع نیز جای پای خود را در میان این کشورها باز نموده است.

به واسطه تبادل و یا حضور جمعی از طالبان اهل علم و هنر این مسیر و فضای لازم به وجود آمد. اما این تأثیر از جنبه فهم ماجرا و درک ابعاد مختلف آن نبود، بلکه از نوع تأثیر تقلیدی به شمار می رفت که در بسیاری از موارد عوارض آن بسیار بیشتر از نتایج مثبت آن بود. زیرا درک و تحلیل عمیق از آن جریانات انجام نگرفته و به درستی ریشه یابی نشده بود و بیشتر به جنبه های ظاهر و به محصول تحولات و جنبش ها توجه می شده است. زمانی که به تأثیر پذیری هنرمندان غرب از هنر شرق، شرق دور و آفریقا توجه

هنر جهانی عقب مانده بودیم، جبران کردیم بلکه در بسیاری از موارد نیز از آنان هم جلوتر رفتیم. البته حکایت پس و پیش رفتن ما در عرصه هنر، بدون توجه به اندیشه هایی که در فرهنگ و دین ما ریشه داشته، به مثال عقب و جلو رفتن در پشت بام می باشد.

بدون تردید، به واسطه برقراری ارتباط سهل و آسان و دسترسی به منابع اطلاعاتی و تصویری، به ویژه نمونه های فراوان در هنر غرب، تأثیر پذیری امری اجتناب ناپذیر است و قدر مسلم آن که تبعات آن نیز پذیرفته شود. اما آن چه که در عرصه هنر امروز ایران اتفاق افتاده و اکنون نیز استمرار دارد، از جنس تقلید است نه تأثیر.

با این وصف بسیاری از "به ظاهر" اهل نظر چشم خود را بر این جریان بسته و مهر تأیید بر این گونه حرکت ها زده و به راحتی پذیرای این روند نادرست شده اند.

آن چه که مسلم است در دهه های آخر قرن نوزدهم و اوائل قرن بیستم، حرکت ها و جریانات هنری صورت گرفته در جوامع غربی سبب تحولات قابل توجهی در زمینه هنر شده است. این تحولات که

مختلف و تحولات زیر بنائی آن جوامع داشته و زایش و بلندی و کوتاهی عمر آن ها نیز ریشه در تحولات زیر بنائی آن جوامع داشته است . حال اگر هنرمند ما از هنر غرب فقط تأثیر انعکاسی را بپذیرد شاید ساده لوحانه ترین کاری را که می تواند در مواجهه با عرصه های مختلف هنر غرب انجام دهد، کرده است. فهم از ریشه های حرکت ها و جنبش ها موجب اتخاذ موضع و تعامل درست ما در مواجهه با آن ها می شود آن چه که مسلم است این اتفاق به درستی در کشور ما و بسیاری از کشورها صورت نگرفته و پشتوانه تحلیلی عمیقی را دربر نداشته است .

عرصه هنرنو نیز یکی از آن مواردی است که ضرورت داشت که برخوردی موشکافانه با آن می شد تا در نتیجه چند و چون این تحولات سرعت یافته، روشن می شد .

شاید عدم آگاهی و دانش لازم و زیر بنائی در مورد هنر نو، مزید بر علت بوده و به عبارت دیگر مشکل در آموزه های خود ماست که به درستی نیاموختیم که چگونه در مقابل هر پدیده هنری به

تصویر ۲- مراسم تعزیه تاسوعا، شوشتر، ۱۳۸۳

می کنیم به راحتی می توان پی برد که این تأثیر پذیری از نوع بازتابی نبوده یعنی آن ها به انعکاس مستقیم ظاهری هنر شرق یا آفریقا نپرداخته بودند، بلکه تأثیر عمیق تری از آن هنرها داشته اند .

ریشه یابی عواملی که سبب به وجود آمدن این جنبش ها و تأثیرپذیری ها در آن جوامع شده بود، نکته ای است که نباید از آن غافل ماند، زیرا بسیاری از حرکت ها و تحولات هنری آن جوامع، ریشه و پیوند عمیقی با رویدادهای

تصویر ۳- مراسم تعزیه تاسوعا، شوشتر، ۱۳۸۳

تصویر ۶- مراسم عزاداری عاشورا، ماهان، کرمان، ۱۳۸۰

عمیق از آن نباشد فقط یک تقلید صرف خواهد بود. اگر بپذیریم که جنبش های هنری، متأثر از تحولات آن جوامع بوده، پس در نتیجه باید بپذیریم که با هویت آن جوامع نیز گره خورده است. با این وصف، باید بازتاب اندیشه ها و هویت و فرهنگ آن جوامع را در ظاهر تولیدات هنری شان بررسی کرد در واقع ظاهر این آثار در آن جوامع متعلق به همان جامعه می باشد و هر جامعه دیگری

تصویر ۴- ماشین گل آلوده با ذکر یا حسین در ایام عاشورا، تهران ۱۳۸۶

گونه ای عمل کنیم، تا استقلال و هویت مانیز حفظ شود. شاید بتوان نگاه ظاهری به هنر غرب را به داستان مولوی در مورد فیلی که در تاریکی قرار گرفته بود، تشبیه نمود زیرا اگر فیلی در تاریکی قرار بگیرد، هرکس در ارتباط با جزء آن می تواند نظر بدهد در واقع عدم نگاه جامع در هر رویداد هنری و فقط اکتفا نمودن به ظاهر آن، موجب عدم فهم درست از آن خواهد شد، و تا درک درست و

تصویر ۷- مراسم عزاداری و حمل پرچم

تصویر ۵- تصاویر و تزیینات روی شیدانه، دزفول، ۱۳۸۳

با فرهنگ و اندیشه وزیر بناهای اجتماعی، ظاهر و بازتاب انعکاسی خاص خود را می‌طلبد. پس ممکن است که این ظاهر در جامعه ای موجّه و بازتاب وانعکاس آن در جامعه دیگر غلط باشد! بسیاری از جنبش های هنری که محصول تحولات جوامع بوده اند در واقع به وجود آمدنشان اجتناب ناپذیر بوده یعنی با توجه به ویژگی های آن جوامع خواه ناخواه به وجود می آمدند.

درحالی که این مسئله در بسیاری از کشورهای دیگر که تقلید از هنر غرب در آن ها دنبال شده، اساساً آن پایه و ضرورت ها را نداشته اند و متأثر از آن ها نبوده اند. شاید داستان «خربرفت و خربرفت» مولانا مثال خوبی برای این مطلب باشد. حکایات تقلید در هنر اساساً از دست دادن هویت و استقلال در کل و جزء می باشد، که به قول مولانا ای دوصد لعنت براین تقلید باد.

هنر محیطی

هنر محیطی که یکی از شاخه های هنر نو محسوب می شود، به ظاهر از جوامع غربی وارد عرصه هنر ایران شده و تاکنون علاقمندان زیادی را به خود جلب نموده و درسیاست گذاری های هنر معاصر نیز به آن توجه شده است. بخشی از این هنر جدید به نظر می آید که به واقع در جوامع و کشورهای صاحب پیشینه تاریخی از دیر باز وجود داشته و اکنون نیز به حیات خود

تصویر ۸- مراسم نخل گردانی عاشورا، یزد

تصویر ۹- مراسم نخل گردانی عاشورا، یزد

آن در هنر مینیمال^۱ ظاهر شد ... هنر جدید با همه امکانات و ابزارهای نوینش بر آن است تاهمواره بر دعوی خود نسبت به موضوعات مهم جهانی همچون آزادی، محیط زیست، خطرات هسته ای، فمینیسم، تکنولوژی و بیگانگی انسان باماشین، فجایع انسانی و کشتارهای جنگ جهانی، پافشاری ورزد. منتقدین، صاحب نظران هنری و مجریان نمایشگاه های امروز، غالباً برنگرش قهر آمیز هنرمندان به بسیاری از مسائل مبتلا به بشری تأکید داشته و ایمان دارند که هنر معاصر^۲ نوعی رجعت به تعهدگرایی احساسی دوره رمانتیسیسم^۳ را در ذات خود تجربه می کنند» (اسمیت، ۱۳۸۴، ۱۰). درمطلب اشاره شده، دسته ای از مفاهیم ذکر شده است که آن ها را مورد توجه هنرمندان در عرصه هنر جدید دانسته اند اما ناگفته نماند که در همان کتاب نمونه آثاری ارائه شده است که بسیاری از مفاهیم ضداخلاقی را دستمایه کار قرار داده و دغدغه دردهای بشری چندان در آن ها دخیل نبوده است، اما از این جهت که هنرمند موضوعی را دنبال می نموده، به آن اشاره شده است. برهمن اساس؛ اگر هنر جدید سعی در ارائه مفهومی یا موضوعی نداشته باشد، اساساً نمی تواند مطرح شود زیرا یکی از ویژگی هایی که این هنر را از هنرمدرن متفاوت می نماید، توجه به

ادامه می دهد. اما در این جوامع از آن نه به عنوان هنر جدید یاد می شود و نه لزومی برای اطلاق نامی برای آن می بینند. این دسته از هنرها که شاید نام فعالیت برای آن بهتر باشد، با آداب و فرهنگ و سنن این جوامع گره خورده است و با حیات این آداب و سنن، آن ها نیز به حیات خود ادامه می دهند. ویژگی بارز این فعالیت ها عبارت است از گره خوردن با بخشی از مفاهیم خاص مطرح در آن جوامع که در مواردی نماد هویت آن ها نیز می شود.

توجه به موضوع و مفهوم در هنرهای جدید نیز یک پایه و اصل به شمار می رود، اما جنس این مفاهیم و موضوعات، یکی نیستند. یعنی آن هنرهای مردمی موضوعاتشان ریشه در سنن و آداب داشته و برگرفته و عقاید مذهبی بوده است و به شکل مستقیم متأثر از مسائل و موضوعات روز و حادث جامعه نمی باشند، در حالی که هنرهای محیطی رایج شده توجه خاص به مسائل روز داشته و همگامی با زمان را دنبال می کند. در مقدمه ترجمه کتاب جهانی شدن و هنر جدید اثر ادوارد لوسی اسمیت آمده است که «هنر معاصر به دلیل همین خصلت موضوع گرایی خود، در واقع واکنشی است علیه بی تفاوتی های ذاتی و جوهره بی تعهد هنر مدرن، که شکل نهایی

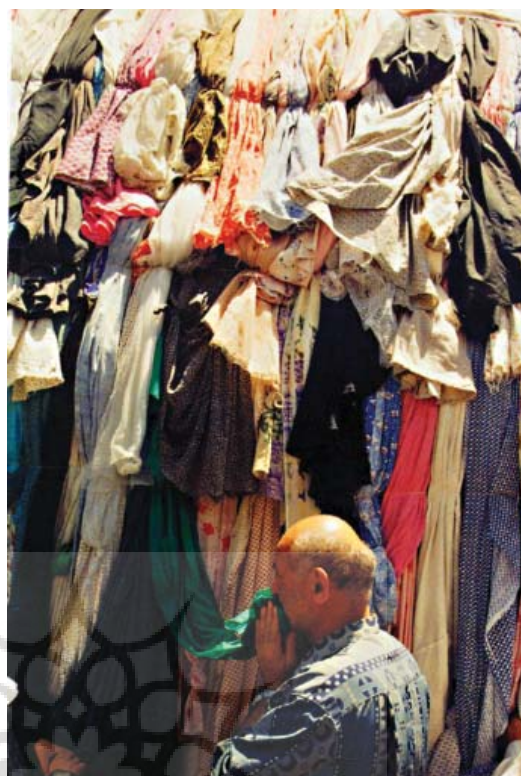

تصویر ۱۰- مراسم شمایل گردانی، تهران

از موضوعات بار ارزشی داشته است .
« اما امروزه شرایط به کلی متفاوت به نظر می رسد ، طرح مسائل جنسی و رمز و اشاره به هر شکل ممکن ، جریان غالب هنر معاصر را دربر گرفته و هنرمندان گاه دراستفاده مفرط از این گونه تصاویرگویی سبقت از یکدیگر را می ربایند. این خیزش جدید از سه اندیشه ناشی می شود ، اول میل شدید به تحریک و جنجال آفرینی که دراصل میراث مدرنیست هاست . دوم علاقه و آفری که در طول قرن بیستم به طرح مسائل جنسی نشان داده شده است . سوم ، این واقعیت که تمنیات جنسی که یکی از زمینه هائی است که هنرمندان می توانند اذهان مشترک همه مخاطبان خود را بدان معطوف سازند» . (همان ، ۱۴)

البته این نکته ارزشمندی برای هنرهای جدید درمقایسه با هنر مدرن به حساب می آید که به موضوع و مفاهیم توجه خاص داشته ، اما این که درجوامع مختلف چه موضوعاتی دست مایه کار قرار می گیرد جای بحث دیگری دارد .

تصویر ۱۲ - نخل ، ایبانه

هنرهای محیطی مردمی ، برخاسته از آداب و رسوم در طول حیات خود از پیشرفت های علمی و صنعتی و تکنولوژی بهره برده است و در ارائه مضامین خود از هرگونه امکاناتی که می توانسته استفاده نموده است .

در واقع به گونه ای دراستفاده ابزاری به روز بوده است که این ویژگی نیز با استفاده تکنولوژیکی و تا حد ممکن هنرهای جدید هماهنگ می باشد چرا که در عرصه هنر از هر امکانی برای ارائه موضوع و مفاهیم استفاده کرده و می کنند و برتری خاصی برای هیچ ابزاری قائل نشده اند و هر کدام که جواب بهتری به آن ها بدهد ، از همان در ارائه مطلوب فکر خود استفاده می کنند . نکته دوم و یا دومین ویژگی

موضوع است . « یکی از مؤلفه های مهم در فرایند تحولات اخیر هنر ، به ویژه در میان دهه ۱۹۸۰ ، نوعی فاصله گرفتن از هنری است که پیوسته از آمیختن با مسائل سیاسی ، اجتماعی و تجاری اجتناب می ورزید » (همان ، ۱۴)

توجه به موضوع یکی از شاخصه های هنر جدید بوده است اما علیرغم نظر آقای لوسی اسمیت در ارتباط مفاهیم و موضوعات هنر جدید نظر دیگری داشته است و می شود گفت که فقط بخشی

تصویر ۱۴ - تزیین داخل تکایا ، تهران ، ۱۳۸۵

تصویر ۱۳ - توسل جویی ، مشهد مقدس

- 1- Minimal art
- 2- Contemporary art
- 3-Romanticism

آن‌ها همین شیوه را برگزیده‌اند. یعنی گسترش و آسان شدن ارتباط جوامع، موجب شد که هنرمندان و فرصت‌طلبان هوشیار، با نگاهی جست‌وجوگرانه و ویژگی‌های دیگر این جوامع را زیر ذره‌بین برده و از آن در تحولات هنری دیگری بهره‌برند.

در واقع اولین حرکات این هنرمندان درک‌آوردن و یا قاب‌دار کردن این‌گونه جریانات بود یعنی در شروع تجربه کردند که چگونه باید بخش‌هایی از این اتفاقات را انتخاب و ارائه کنند به عبارتی دیگر چگونگی ارائه اولین مسئله شد.

هنرمندان پی‌بردند که بسیاری از رویدادهای در اطرافشان می‌تواند موضوع باشد به شرطی که بتوان آن را در شکل قابل‌قبولی ارائه داد. پس اصل مفهوم در واقع عامل اصلی نبوده است بلکه ایده «چگونه ارائه دادن» اصل مطلب بود که موجب این تحولات شده است و این نکته‌ای است که به آن درمباحث مختلف اشاره می‌شود اما جایگاه آن را مشخص نمی‌کنند. ایده چگونه ارائه دادن که در واقع نقطه استراتژیک هنرهای جدید و به‌ویژه هنرهای محیطی می‌باشد.

درمواقعی نیز موجب به خطا رفتن برای شاخه‌های دیگر هنری شده است مثلاً مواردی است که در خلق آثار نقاشی این نکته سبب مخلوط شدن مبحث می‌شود.

زیرا «چگونه ارائه دهیم» موضوع و مفهوم کارشان می‌شود در حالی که در هنر جدید موضوع‌ها مشخص می‌باشند و ایده‌های اجرایی موجب تمایز و برجسته شدن آن‌ها می‌شود اما هنرمندان نقاش به اشتباه نحوه ارائه دادن را موضوع و محتوای آن فرض نموده‌اند.

این مطلب که یک اتفاق و یک جریان یا یک فکر برای هنری شدن نیاز به شکل ارائه مناسب داشته موجب پدید آمدن بخشی از هنر جدید شد که اگر بسیاری از آثار اولیه این هنرها را مورد توجه قرار دهیم ردپایی از احساس قرابت و آشنائی در آن‌ها می‌یابیم و برایمان غریب به نظر نمی‌آیند.

زیرا که در درون جامعه و زندگی رومزه دائم در طول زندگی با آن‌ها سروکار داشته‌ایم.

مراسم عاشورا و عزاداری حسینی، عرصه هنر محیطی مذهبی

یکی از آداب مذهبی مسلمانان شیعه به خصوص شیعیان ایرانی که در چند قرن به طور متوالی برگزار می‌شود مراسم عزاداری سیدالشهداء (ع)

هنر جدید، چگونگی و شیوه ارائه آن می‌باشد یعنی هنر جدید شکل ارائه متفاوتی را نیز لازم داشته است. با همین انگیزه موزه‌های هنرهای معاصر با هدف معرفی تکاپوی جدید و تحول یافته هنرمندان ظهور پیدا کرده و عرصه تازه‌ای برای اشاعه هنر جدید فراهم ساختند و مخاطبان متفاوتی نسبت به بازدیدکنندگان سنتی موزه‌ها به خود جذب نموده است.

«چرخش به سوی عکاسی، ویدئو و هنر محیطی، و تبدیل آن‌ها به فراگیرترین انتقال‌دهنده معنویات و احساسات امروز بشر، مستقیماً با پدیده گسترش موزه‌ها و امکاناتی که آن‌ها برای نمایش این نوع کارها فراهم ساخته‌اند ارتباط دارد. موزه‌ها بستری را فراهم می‌سازند که در آن نمایش‌هایی که پیوسته جدیدتر و تازه‌تر شده، اما هرگز به طور کامل درک نمی‌شوند، به اجرا درآیند و این همان مکانی است که لاقلاً به لحاظ نظری، چیزی برای توده مردم و نه فقط قشر خاص، به نمایش گذاشته می‌شود.» (همان، ۱۶)

اما نکته‌ای که شاید وجه تمایز هنرهای محیطی در جوامع و کشورهای صاحب پیشینه فرهنگی با آثار ارائه شده به خصوص در کشورهای غربی، است چگونگی ارائه آثار می‌باشد.

این نکته شاید باعث تداعی این ذهنیت شده است که غربی‌ها و جوامع غربی پیشرو در خلق حرکت‌های نوین به‌ویژه هنر محیطی بوده‌اند. اما همان‌طور که اشاره شد غربی‌ها و به‌ویژه اروپائیان در برخورد و استفاده از هنر شرق در اواخر قرن ۱۹ و اوائل قرن بیستم با ابتکارهای خاصی موجب تحوّل در عرصه هنر آن دوره شدند و به نظر می‌رسد که در عرصه هنر جدید و هنر محیطی نیز

تصویر ۱۵- تزئین داخل تکایا، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۱۷- تزیین با کاه گل و پارچه ، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۱۶- شبیه درب خانه حضرت زهراء (س) تهران
۱۳۸۵.

و اهل البیت (ع) موجب به وجود آمدن ویژگی های رفتاری خاص شده که در بعضی از موارد بسیار متفاوت با یکدیگر می باشد. آن چه مسلم است این بیان های مختلف اگر با شکلی از هنر هم همراه شده است، نه برای ارائه کار هنری بوده بلکه برای اظهار محبت بوده و از هنردر این اظهار ارادت بهره جسته اند. شیوه های بیانی متفاوت در مورد موضوعات خاص، زمانی داری مفهوم متعالی خود می شود که بیننده با اصل موضوع آشنا بوده و اگر درک صحیح و کاملی از موضوع اصلی وجود نداشته باشد نسبت به روایت یک بیان مذهبی ممکن است مخاطبین نا آشنا برداشت های متفاوتی نسبت به آن نمایند که آن برداشت ها، متناسب با فرهنگی قومی مذهبی هر فرد بوده و ممکن است که موجب اشتباه در درک مفهوم نیز شود. به همین دلیل در بسیاری از موارد بیان و صورت ظاهر این آداب و رسوم مذهبی مکان و شرایط خاص خود را می طلبد. صورت ظاهری بسیاری از این آداب مذهبی در مناطق مختلف به گونه ای در فضای عمومی و در مواردی در اماکن خاص اتفاق می افتاده که گونه ای از هنر محیطی به مفهوم امروزی آن بوده است. برای مثال یکی از شایع ترین هنرهای

می باشد که اصل موضوع آن ثابت بوده اما در هر نقطه ای از کشور و یا حتی در کشورهای مختلف، صورت ظاهری متفاوتی داشته است. اینکه چرا در برخورد با یک موضوع مشترک در یک کشور، روش های مختلف بیانی وجود دارد، ممکن است ریشه های مختلفی داشته باشد. اما به هر دلیل، این تفاوت در اظهار محبت به سید الشهداء (ع)

تصویر ۱۸- ساخت سقاخانه تهران ۱۳۸۵

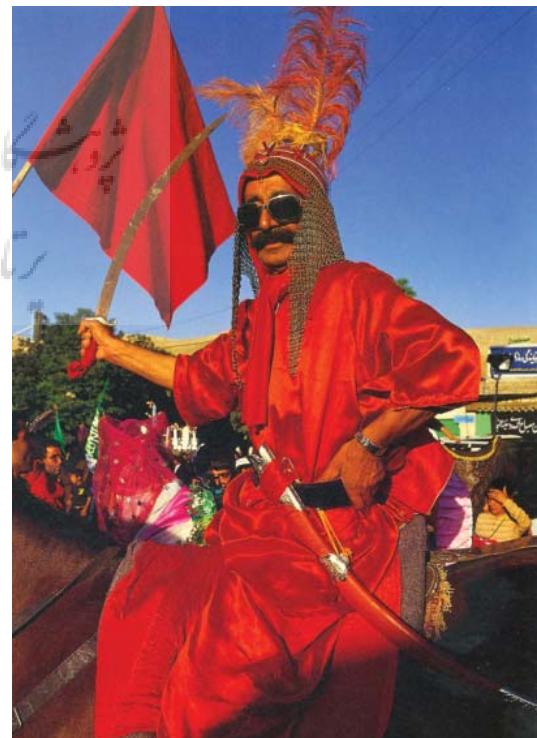
تصویر ۲۰ - شام غریبان، تهران، ۱۳۸۵

نمایشی محیطی، تعزیه خوانی است که درهرمنطقه به سبک و سیاق خودش اجراء می شد اما آن چه که موجب خاص شدن این نوع از نمایش مذهبی می شود و آن را در زمره هنرهای محیطی قرار می دهد قرار گرفتن مخاطب به عنوان جزئی از اثر است . یعنی خود مخاطب بخشی از برنامه می باشد و بدون مردم عزادار که آن ها نیز به عنوان یک عمل مذهبی در این محیط حضور پیدا می نمایند ، شکل واقعی پیدا نمی کند. زیرا مردم در این مراسم هنرمذهبی هنری تماشایی نمی باشند بلکه جزئی از اجرای آن به شمار می روند و مفهوم واقعی این دسته از مراسم وقتی که مردم به قول هنرمندان نقش ایفا می کنند ، قابل درک می شود (تصاویر ۱-۳).

آنچه که درایران یا درکشورهای دیگر ارتباط با واقعه عاشورا و عزاداری سیدالشهداء (ع) به آن توجه شده و هنوز نیز انجام می یابد و درمواردی هنوزبه شیوه های سنتی آن انجام می شود. استفاده از امکانات روز تکنولوژی معاصر و بهره بردن از هر توانی برای بیان بهتر موضوع می باشد و به شکلی ایده های جدید تری را شاید متناسب با شرایط هنری روز جامعه به کار می برند . اما بدیهی است که هر شکل تازه ای برای بهتر برگزار شدن این مراسم بوده است ، برای مثال اگر عزاداری با حضور انبوه وسایل نقلیه مواجه می شود وبه فکرش می رسد که به گونه ای از این ها به عنوان عناصر بصری که می تواند دراین مراسم نقش ایفا کنند ، بهره برد ، نتیجه آن می شود که ما درسال های اخیر با یک شکل جدید و تزئینی خاص مذهبی شاهد حضور خودروهای شخصی درایام محرم در جامعه می باشیم .

تصویر ۱۹- ساخت سقاخانه ، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۲۱- یکی از افراد در لباس سپاهیان کوفه

- ۳-۴- تزئین ورودی و محل پذیرایی چای با انواع اسباب و وسایل (تصویر ۱۶-۱۵-۱۴)
- ۳-۵- استفاده از گاه و گل و درست کردن سقاخانه در تزئین اماکن (تصویر ۱۹-۱۸-۱۷)
- ۳-۶- استفاده از شمع در فضاها و اوقات خاص - مانند شام غریبان (تصویر ۲۰)
- ۴- تزئین محتوایی وسایل و ابزار شخص
- ۴-۱- نوشتن روی ماشین ها
- ۴-۲- گل مالیدن روی ماشین و موتور (تصویر ۴)
- ۴-۳- نصب پرچم و عکس ها به روی ماشین و موتور
- ۵- تغییر در ظاهر اشخاص
- ۵-۱- پوشیدن لباس های خاص (تصویر ۲۲-۲۱)
- ۵-۲- گل مالیدن بر صورت و لباس (تصویر ۲۳)
- ۵-۳- حضور در مراسم خاص که ویژگی های ظاهری افراد را تغییر می دهد (تصویر ۲۵-۲۴)
- ۶- برپایی نمایشگاه های محیطی در مورد عاشورا (تصاویر ۲۶ تا ۳۱)

تصویر ۲۳- عزادار حسینی که خود را به گل آلوده است

تصویر ۲۵- مراسم عزاداری عاشورا

به هر صورت استفاده از همه امکانات و تکنولوژی روز چیزی نمی باشند که به سادگی از کنار آن بگذرند و در نتیجه توانایی های صوتی و تصویری یکی از بازوهای اصلی این قبیل مراسم بوده است. در مجموع می توان مجموعه عملکردهای مربوط به واقعه عاشورا که جنبه بصری آن قابل ملاحظه می باشد را در یک دسته بندی پیشنهادی زیر قرار دارد:

۱-چیدمان ها

- ۱-۱- چیدمان با عمل و کُتل در جلوی تکایا و مساجد
- ۱-۲- چیدمان گهواره در مجالس
- ۱-۳- چیدمان شیدانه ها در مناطق جنوب (تصویر ۵)
- ۱-۴- چیدمان نخل ها در یزد
- ۱-۵- چیدمان با بستن حیواناتی همچون شتر و اسب در جلوی تکایا و استفاده از عناصری مانند منقل اسپند

۲- هنرهای نمایش محیطی

- ۲-۱- تعزیه (تصاویر ۱ تا ۳)
- ۲-۲- علم گردانی - نخل گردانی - حمل گهواره (تصویر ۱۰-۹-۸-۷-۶)
- ۲-۳- قالی شوئی - مشهد اردهال
- ۳- آراستن تزئینی و محتوایی اماکن
- ۳-۱- استفاده از چراغانی های متنوع
- ۳-۲- سیاه پوش کردن اماکن
- ۳-۳- دخیل بستن به سقاخانه و درخت ها و ضریح ها (تصویر ۱۳-۱۲-۱۱)

تصویر ۲۲- عزادار روز عاشورا دزفول

تصویر ۲۴- مراسم عزاداری عاشورا، بیجار، کردستان ۱۳۷۱

تصویر ۲۹- نمایشگاه عاشورا، موسسه صبا، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۲۶- نمایشگاه عاشورا، موسسه صبا، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۲۸- نمایشگاه عاشورا، موسسه صبا، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۲۷- نمایشگاه عاشورا، موسسه صبا، تهران، ۱۳۸۵

تصویر ۳۱- تصاویر دست به صورت منفی بر روی شن و استفاده از شن های رنگی

تصویر ۳۰- پنجه فلزی

نتیجه

هنرهای جدید از هنرهای دهه های اخیر شکل گرفته اند که ریشه در تحولات و جریانات سیاسی اجتماعی و اقتصادی جوامع داشته و غالباً نیز به دنبال مفهوم و موضوع خاص بوده و می باشند. اما پایه های شکل گیری آن ها را می توان به برداشت هوشمندانه غربی ها از اتفاقات و فعالیت ها و نمادهای ظاهری برگرفته از آداب و سنن کشورهای صاحب پیشینه فرهنگی دانست.

نیاز جدید بودن در جوامع غربی در دوره معاصر، موجب توجه خاص به همه رویدادهای بصری و حتی صوتی دیگر جوامع به ویژه شرقی ها شد که در واقع جرقه های اولیه بخشی از هنر معاصر را در این نگاه خاص باید یافت. هنرمندان با انتخاب و کادری کردن و خاص نمودن بعضی از فعالیت ها و امور ظاهری همراه با استفاده از تمامی امکانات تکنولوژی دست به خلق این آثار زدند.

با توجه به حیطة های اجراء شده مراسم عاشورائی و نمونه هائی که از هنرهای محیطی این مراسم مذهبی ارائه شد، می توان اظهار کرد که مجموعه فعالیت هائی که برگرفته از آداب و رسوم خاص مانند آثار مذهبی، (به ویژه مراسم عزاداری سیدالشهدا (ع) در ایام

محرم انجام می شود که به گونه ای همراه با ایده ها والهام های روحی و معنوی همراه می باشد)، می تواند از دسته هنرهای مردمی و هنرهای محیطی باشد که در بستر واقعی خود جریان می نماید . هنرهای محیطی عاشورایی و مانند آن که ریشه در آداب سنن فرهنگی کشورهای صاحب پیشینه فرهنگی داشته است ، به واقع هسته های اولیه هنرهای محیطی به شمار می آید که هنوز زنده و جاری اند . از خصوصیات مهم آن، این نکته می باشد که برای بیان مفهومی و تأثیر گذار نیازی به کادری کردن بخشی از این فعالیت نمی باشد و در بهترین شکل به بیان مفهوم پرداخته و تأثیر مرتبط با موضوع اصلی را در مردم می گذارد . این دسته از هنرهای مردمی و محیطی در دو مورد با هنرهای محیطی امروزی مشترک اند، اول آن که در پی موضوع و مفهوم خاص بوده اند و دوم در راستای انجام کار از امکانات و تکنولوژی، روز بهره برده اند . اما وجه تمایز آن با هنرهای محیطی امروزی در بار ارزشی بودن با پشتوانه فرهنگ متعالی آن ها می باشد و دوم در دل ، بیان مفهومی آن ، نقد و نفی باطل نیز نهفته است و شیوه نقد خاص را نسبت به مسائل مختلف دارا می باشد . به نظر می رسد که اگر علاقه مندان هنرهای محیطی اساساً توجه به هنرهای معاصرو ویژگی های این دسته از هنرها داشته باشند، دیگر نیازی به تقلید صرف از صورت ظاهری نمونه های غربی آن نداشته و آثاری را پدید می آورند که برگرفته و در ارتباط با جریانات و فرهنگ خاص اجتماع خود می باشد .

منابع و ماخذ

لوسی اسمیت ادوارد، جهانی شدن و هنر جدید ، ترجمه علیرضا سمیع آذر ، تهران نشر نظر ، چاپ دوم ، ۱۳۸۴ .

منابع تصاویر

پنجمین نمایشگاه سالانه عکس ایران ، موزه هنرهای معاصر تهران با همکاری انجمن هنرهای تجسمی ، اردیبهشت و خرداد ۱۳۷۲ .
راد محمد اسلامی ، سفری از میان رنگ ها ، ، تهران ، موسسه فرهنگی پژوهش چاپ و نشر نظر ، چاپ اول ۱۳۸۲ .
عنصری، جابر ، سلطان کربلا ، تهران ، انتشارات زرین و سیمین ، بهار ۱۳۸۲ .